УДК 94:329(477.43)«1914/1917»

П. В. Кліщинський
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ОСЕРЕДКИ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ НА ПОДІЛЛІ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914 — лютий 1917)

У статті характеризується діяльність політичних партій в Подільській губернії в роки Першої світової війни. Зазначено, що Поділля, в силу свого прифронтового статусу, а також наявності великої кількості військових, перебувала під пильним наглядом департаменту поліції. Це проявлялося у фактично примусовій евакуації політично активного населення регіону в тилові губернії України чи до Росії, що відповідно, ускладнювало роботу політичних партій. Автор наголошує на діяльності політичних партій різного спектру.

Ключові слова: політична партія, прокламація, підпільна діяльність, Подільська губернія, пропаганда, агітація.

Дослідження політичної історії України періоду Першої світової війни є одним із перспективних напрямків сучасної української історіографії. Попри значну кількість робіт з даної тематики [11-15; 20], малодослідженим залишається регіональний аспект проблеми, зокрема висвітлення діяльності осередків політичних партій на території Подільської губернії протягом 1914 – лютого 1917 р.

Умови для роботи політичний партій на території Правобережної України були специфічними: з початком війни представники Верховної влади в регіоні (Київський, Подільський і Волинський генерал-губернатор, Київський, Подільський і Волинський губернатори) здійснювали заходи, спрямовані на розробку та реалізацію планів евакуації прифронтових територій. Крім того, територія Південно-Західного краю потрапила в зону контролю військової адміністрації (Верховного головнокомандувача, командувача Київського військового округу, командувача Південно-Західного фронту, командувачів арміями). Тому, вже 10 жовтня 1914 р. Радою Міністрів було офіційно ліквідовано Київське, Подільське і Волинське генерал-губернаторство [21, с.336].

Відзначимо, що умови для політичної діяльності в період війни на Поділлі були вкрай несприятливими, оскільки час від часу тут відбувались бойові дії та існувала реальна загроза окупації території. Внаслідок цього значна частина населення губернії (здебільшого політично свідомого та активного) була евакуйована в тилові губернії України чи в глиб Росії. Існуючі ж на території цих губерній організації працювали серед решти населення, яке в своїй більшості було політично інертним.

Як і на решті території України, на початку Першої світової війни значна частина населення Подільської губернії була охоплена патріотичним настроями. Домінуюче становище в політичному житті губернії займали російські «націоналісти», зокрема, Подільський союз російських націоналістів [7, арк.55] (далі ПСРН).

ПСРН був помітною силою у націоналістичному русі, що діяв на Правобережній Україні й, зокрема, на території Подільської губернії. Його було створено 7 серпня 1909 р. за зразком Київського клубу Російських націоналістів [17, с.56]. Засновниками ПСРН стали 16 осіб, головними серед яких були Є. Броєцький, І.Є. Ракович, С.Ф. Тапезніков. Друкованими органами ПСРН були газета «Подолянин» та журнал «Земський вісник». Згідно статуту ПСРН, його

© П. В. Кліщинський, 2017

метою було «сприяння пануванню російського народу й першості православ'я у краї та зміцнення основ російської державності та утвердження російської народної єдності серед місцевого населення» [8, арк.79]. Для цього планувалось проводити збори і з'їзди; видавати книги, брошури; засновувати аудиторії, школи, бібліотеки, читальні, клуби, гуртки самооборони, виставки, музеї, театральні сцени, народні доми; сприяти організації товариств взаємодопомоги: споживчих, промислових, продовольчих, страхових та кредитових закладів тощо.

В період війни ПСРН, користуючись певним патріотичним піднесенням населення, ще більше зміцнив свої позиції в Подільській губернії. Про це, зокрема, свідчить звіт Подільського губернатора за серпень 1916 р., в якому він зазначає, що відносно партійної належності подолян домінуюче становище в губернії займають «націоналісти», представників яких було вибрано в IV Державну Думу. При цьому губернатор зазначав, що «великий вплив на спрямування діяльності повітових предводителів на місцях має губернський предводитель дворянства – Член Державної Ради І.Є. Ракович, який є дуже бажаним представником Подільської губернії в Державній Раді» [8, арк.82].

Дещо по-іншому оцінював роль та значення діяльності ПСРН в губернії Н. Григоріїв. В своїх «Спогадах» він, зокрема, писав: «Уряд бачив реальні настрої суспільства і, рятуючи себе, організував на свою оборону також нібито «суспільство» – чорносотенний «Союз русскаго народа». Граф С. Вітте свідчив, що в ньому були самі «хулігани і злодії». Столипін називав його просто «злочинною бандою» [9, с.45]. В Кам'янці на чолі «Союзу…» стояв священик Кирило Стиринський. «Союз русскаго народа» не міг втихомирювати суспільного невдоволення. Навпаки, тільки роздрочував його. Бачачи, що й «Союз русскаго народа» не допомагає, російський уряд збільшував репресії» [9, с.46].

Активну діяльність на Поділлі в умовах війни проводили місцеві осередки революційних партій. Хоча начальник Подільського губернського жандармського управління з цього приводу повідомляв прокурора окружного суду «… згідно з перевіреними даними деякі соціал-демократичні та соціал-революційні партії одержали вказівки припинити на час війни всякі дії і намагатися надавати допомогу царському урядові» [3, арк.70-70 зв.; 16, с.13]. Допомога допомогою, а звіти повітових жандармів Подільської губернії протягом жовтня-грудня 1914 р. свідчили про відсутність політичної активності в регіоні [2, арк.60-66]. Так, наприкінці жовтня 1914 р. на ім'я начальника Подільського губернського жандармського управління прийшла телеграма від його полтавського колеги з інформацією про імовірність скликання «Південної конференції РСДРП» [2, арк.66-66 зв.]. Місцем імовірного зібрання мала стати Полтава, оскільки тут проживали (за інформацією вже харківських жандармів) активні її організатори М.П. Скрипніков і М.М. Лазко [2, арк.67]. 6 листопада тимчасово виконуючий обов'язки начальника Подільського ГЖУ доповідав, що жодних відомостей про конференцію і її делегатів від Подільської губернії в нього немає [2, арк.69]. Схожа за змістом інформація стосувалася і меншовицького крила РСДРП, яке за повідомленням самарських жандармів на початку липня 1915 р. організувало конференцію в Самарі. У її роботі взяло участь 6 делегатів, серед яких представників з Поділля не було [3, арк.61].

Після декількох місяців війни ситуація дещо змінюється. В своєму зверненні до офіцерів прикордонної служби Янчука, Лабутина і Бурова від 12 січня 1915 р. начальник Подільського губернського жандармського управління зазначав: «Згідно наявних агентурних даних колишні лідери революційного руху (особливо соціалісти-революціонери) з огляду на війну тимчасово припини-

ли активну роботу в організаціях на місцях. Ситуацію, що склалася (воєнний час. – Авт.) вони вирішили використати для збору інформації про настрої в селянському середовищі [1, арк.7]. А саме: 1. Про випадки незадоволення селян урядовими указами, пов'язаними з війною; 2. Про наміри селян після війни виступити з вимогами відшкодування збитків та збільшення земельних наділів за рахунок поміщицьких земель; 3. Про ставлення уряду до польського і російського населення Подільської губернії [1, арк.7].

За інформацією правоохоронців, «роботу зі збору інформації соціалісти-революціонери покладали на деяких працівників земства, а також осіб сільського духовенства та сільських вчителів» [1, арк.7]. Для прикладу, 25 липня 1915 р. в Краснянське повітове управління Ямпільського повіту Подільської губернії надійшов рекомендований лист з Канади на ім'я жителя с. Розсоше Г.О. Пасічника. Так як об'єм конверта видався дивним, волосний писар, у присутності свідків його відкрив. Зміст листа опосередковано вказував на приналежність адресата до партії соціалістів революціонерів: «Дорогий товариш Григорій Осипович. Не можу задовольнити ваше прохання, тому що це буде важко. Літературу можуть перехопити. Зброю можна дістати у Вінниці у Давида. Дійте, по можливості, конспіративно, про решту – не турбуйтеся: ви на даний момент поза підозрою. Період тепер дуже сприятливий (для політичної діяльності – Авт.) у зв'язку з поразкою росіян… Діяти активно і виключно через товариша Давида» [5, арк.5]. Крім тексту листа у конверті було виявлено прокламацію партії соціалістів-революціонерів (додаток до №67 «Революционной России») [5, арк.5-5 зв.]. Відразу після цього, в будинку Г. Пасічника приставом 2 стану волості було проведено обшук, в ході якого нічого компрометуючого господаря виявлено не було. Цікавим є й те, що ні до духовенства, ні до місцевої інтелігенції Г.О. Пасічник не належав. Навпаки – займався сільським господарством і, навіть, мав дві судимості за важкі злочини [5, арк.5 зв.].

Осередки більшовицької течії РСДРП, виходячи з тези свого лідера про необхідність негайної боротьби за припинення війни і перетворення імперіалістичної війни в громадянську, намагались проводити роз'яснення позиції своєї партії серед населення. Однак така діяльність мала певний ризик, оскільки царський уряд доклав усіх зусиль для ліквідації будь-яких антиурядових виступів в країні. В одному зі своїх циркулярів Міністерство внутрішніх справ вимагало «без всяких вагань спокійно розправитися з крамолою та революційними організаціями» [19, с.42].

Як і соціалісти революціонери, соціал-демократи потужної організації на Поділлі не створили. Їх діяльність зводилась, здебільшого, до створення нечисленних осередків з метою поширення нелегальної літератури і ведення пропаганди в середовищі робітників. Так з початком війни фактично згорнула свою роботу проскурівська організація РСДРП. Проскурівські жандарми відзначали, що станом на середину листопада 1914 р. в касі колишнього таємного есдеківського гуртка було 60 крб., які зберігалися у 2 Проскурівському ощадно-позиковому товаристві на рахунках А. Ріхтмана і Л. Вевіцеса [2, арк.76]. Серед колишніх членів товариства не було спільної думки щодо подальшої долі коштів: одні вважали, що їх необхідно роздати сім'ям мобілізованих солдатів, інші ж – витратити на оплату адвоката колишньому учаснику Проскурівської організації РСРДРП П. Крупнику. Спірне питання мало вирішитися на спільному «зібранні» членів організації, яке, через пильний нагляд поліції так і не відбулося [2, арк.77]. Як наслідок, П. Крупник, не дочекавшись фінансової підтримки однопартійців, у січні 1915 р. був засуджений Кам'янець-Подільським окружним судом за статтею 134 Кримінального кодексу до позбавлення волі [3, арк.10]

(санкція даної статті передбачає ув'язнення або каторгу на термін до 8 років) [10, с.30]. Партійні кошти врешті були роздані на «різні потреби» [3, арк.11], що свідчить про відсутність політичної активності і намірів її налагодження.

На стадії відновлення і згуртування перебував і Могилів-Подільський осередок партії, який гуртувався навколо місцевого жителя Я. Грейсера. Ще у 1905 р. він, як учасник РСДРП, був засуджений за розповсюдження нелегальної літератури серед військових. Відбувши ув'язнення, протягом трьох років проживав у США, не розриваючи контактів з однопартійцями. З літа 1915 р., проживаючи в м. Могилів-Подільський, потрапив у поле зору жандармів за ведення політичної пропаганди серед робітників ливарних підприємств і млинів, а також через неодноразове отримання листів від колишніх однодумців з усієї Росії і Америки [3, арк.80]. За даними жандармів, станом на 20 серпня 1915 р. в організацію, створену Я. Грейсером входили: службовець контори Раппопорта Ш. Розенблат, службовець першого ощадно-позикового товариства А. Бейдер, кравці І. Броніс і А. Лобанов, працівник типографії К. Шеремет. Я. Грейсер з метою конспірації збирав їх для «катання на човнах» Дністром, під час якого велись розмови про підготовку і утворення осередку, методи роботи [3, арк.80]. Таким чином, діяльність соціал-демократів Поділля зводився до поодиноких акцій і налагодження партійних зв'язків.

В зазначений період для відновлення і зміцнення своїх партійних осередків центральні установи більшовицької партії надсилали своїх представників з промислових центрів країни. Так, 5 травня 1915 р. губернські органи влади повідомляли, що перед робітниками часто виступають і розповсюджують крамольні листівки соціал-демократичної партії робітники-більшовики, які приїжджають з великих промислових центрів. У м. Вінниця вони поширювали листівки Петербурзького комітету РСДРП із закликом до повалення існуючого ладу [18, с.27].

Навесні 1915 р. Київський комітет РСДРП з метою допомоги більшовикам на місцях та взаємної інформації організовував поїздки своїх представників до партійних організацій Подільської губернії [17, с.43]. Так, за даними жандармів, у другій половині березня 1915 р. «з метою ознайомлення з партійною роботою і встановлення зв'язку з місцевими активістами», на Поділля виїхала делегатка від Київської соціал-демократичної організації А.А. Костюковська, відома під партійним псевдонімом «Аніюта Прачка» [3, арк.15, 19]. Проте вже 18 квітня того ж року начальник Подільського губернського жандармського управління доповідав у Департамент поліції, що зазначена особа в губернію не прибувала [3, арк.17]. У тому ж 1915 р. через Могилів-Подільський було організовано транспортування літератури із-за кордону [18, с.27].

Агітаційну роботу серед робітників губернії проводили також більшовики тилових частин Південно-Західного фронту, закликаючи їх боротися проти імперіалістичної війни, за перетворення її на війну громадянську. Так, в м. Лучинець Могилівського повіту проводила роботу більшовицька група 17 запасного піхотного полку 8 армії [18, с.27].

У 1916 р. антивоєнні листівки розповсюджувались ще в більшому обсязі, і не лише серед цивільного населення, а й у розташуванні військових частин. Так, неодноразово знаходили листівки проти війни і уряду у Вінниці на території казарми Кримського полку [16, с.13-14].

Наприкінці 1916 – на початку 1917 р. більшовицька група в Кам'янці-Подільському зміцнилась, особливо після повернення з армії її керівника М.М. Кушелєва. Члени групи (М.М. Кушелєв, Сіперштейн, Г.А. Голованівський-Барський та ін.) друкували і розповсюджували у військових частинах листівки, проводили усну агітацію серед солдатів. Підпільна соціал-демократична група

існувала також серед робітників депо станції Гречани, яку очолював більшовик О.А. Дубінін [17, с.44].

Підпільні більшовицькі групи діяли у військових частинах, що дислокувались на території Подільської губернії, використовуючи невдачі на фронті та незадоволення солдатів вищим командуванням, яке, на їхню думку, виявило повну нездатність керувати військовими операціями. Всі ці обставини, на думку члена більшовицької партії Ф. Попова, який діяв у 12 армійському корпусі, «сприяли підпільній революційній роботі в армії». Не лише рядові, а й деякі офіцери, особливо молоді, відрито висловлювали незадоволення війною. На підтвердження цієї думки Ф. Попов наводив красномовний приклад, як до підпільної революційної трійки більшовикам вдалось залучити командира батальйону 19 дивізії підполковника Кропивлянського, якому було доручено організацію революційної роботи в 74 Ставропольському полку. При цьому Ф. Попов зазначає, що «до початку Лютневої революції в кожному полку другої дивізії було створено невеликі групи, головним чином з солдатів, які співчували більшовизму» [8, арк. 111]. Підпільні більшовицькі групи діяли також у лейб-гвардії Преображенському полку, що дислокувався на території Подільської губернії [17, с.44].

Загалом в губернії опозиційний настрій не вщухав, а загострювався. Все робилося для того, щоб підбурити громадськість проти тогочасного ладу. Література і преса займались критикою. Таємні соціалістичні організації закликали до революції. Н. Григоріїв-Наш у своїх спогадах писав: «Особливою революційністю відзначалися соціалісти-жиди, за ними йшли соціалісти-поляки й москалі, а українці пленталися десь у самому кінці» [9, с.42-43].

В надзвичайно несприятливих умовах в Правобережних губерніях знаходився український рух, який зазнавав постійних репресій. Циркуляр Міністерства внутрішніх справ від 20 січня 1910 р. пропонував представникам місцевої адміністрації українських губерній не допускати створення союзів і товариств «інородніх», в тому числі українських, незалежно від переслідуваної ними мети, бо «об'єднання на ґрунті національних інтересів веде до поглиблення національної відособленості в Росії» [17, с.57]. Пильна увага до українських організацій Правобережної України пояснюється в першу чергу тим, що вони намагались підтримувати зв'язки з українськими організаціями Галичини, які, як відомо, були відверто антицарськими і визволення України бачили лише через крах Російської імперії. Вже у 1912 р. вони активно готувались до війни. З Галичини в Наддніпрянську Україну масово (транзитом через Волинь) йшла література, преса, в якій пропагувались національно-демократичні ідеї. В пропагандистській діяльності українських партій Волинь і Поділля займали далеко не останнє місце, оскільки мали стати своєрідним трампліном, звідки державна ідея поширювалася б на всю Україну. Але, як показали подальші події, ефективність цієї агітації була невисокою.

За свідченням Н. Григоріїва і українці Поділля не сиділи без діла. В самому Кам'янці-Подільському було декілька таємних організацій. А саме: філія Товариства Українських Поступовців (ТУП), яка працювала серед старшого громадянства, гурток середньо шкільної молоді під проводом В. Солухи та Світелка. Останній українізував учнів Кам'янецьких гімназій та комерційних шкіл (перед тим індивідуальну українську працю провели там як учні гімназії брати Олександр та Євген Онацькі, батько яких був свідомим українським діячем). В духовній семінарії, яка з попередніх часів була «заражена» українською пропагандою вчителів Володимира Чехівського, Стиранкевича та ін., працював таємний гурток на чолі з Михайлом Рощаківським. Активними діячами його

були Микуляк, Видибіда, Прокопович та ін. [9, с.43-44]. Нитки від тих гуртків сходились в місцевій філії ТУП. Були там безпартійні, соціал-демократи (Л. Єзерницький, Злоштанський) та співчуваючі соціалістам-революціонерам (Григоріїв, Сочинецький) тощо. Та не тільки таємні організації зворушували суспільство. Всякі зібрання – земські, кооперативні, учительські, духовенства і т.п. оберталися в огнища протиурядової пропаганди [9, с.43-44].

Характеризуючи складну ситуацію в місті та губернії, Н. Григоріїв-Наш відзначав, що війна й викликані нею тягарі особливо озлоблювали населення. Неуспіхи на фронті: «зрада Сухомлінова», що «не підготував запасів»; суперечки в головному штабі; розмови по сепаратний мир; переміна головного командування; недостача зброї; хаос в постачанні харчів; утеча «маминих синків» в різні «Земгори» і «Земсоюзи», що звільняли своїх співробітників від участі на фронті, через що ставали притулками втікачів з війська і викликали заздрість та лють фронтовиків, – все це поширювало невдоволення серед населення [9, с.42].

Отже, за умов тотального контролю з боку держави за суспільством паростки українського національного руху все ж проростали на теренах Подільської губернії. Прифронтовий статус і евакуація населення, насичення регіону військами і його підпорядкування армійському керівництву зумовили нечисленність партійних осередків і, порівняно з довоєнним періодом, значно менші масштаби діяльності.

Список використаних джерел:

1. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі ЦДІАУ в м. Києві), ф.301, оп.2, спр.418. – 40 арк.
2. ЦДІАУ в м. Києві, ф.301, оп.1, спр.1652. – 78 арк.
3. ЦДІАУ в м. Києві, ф.301, оп.1, спр.1735. – 95 арк.
4. ЦДІАУ в м. Києві, ф.301, оп.1, спр.1736. – 10 арк.
5. ЦДІАУ в м. Києві, ф.301, оп.1, спр.1738. – 67 арк.
6. ЦДІАУ в м. Києві, ф.301, оп.2, спр.418. – 749 арк.
7. Державний архів Хмельницької області (далі ДАХмО), ф.228, оп.1, спр.8412. – 118 арк.
8. ДАХмО, ф.629, оп.1, спр.23. – 169 арк.
9. Григоріїв Н. Спогади «руїнника» про те, як ми руйнували тюрми народів, а будували свою хату / Н. Григоріїв. – Львів, 1937. – 262 с.
10. Уголовное уложение Высочайше утвержденное 22 марта 1903 г. – СПб. : Издание «Сенатская типография», 1903. – 151 с.
11. Брицький П. Ставлення українських політичних партій до Першої світової війни / П. Брицький // Перша світова війна: історичні долі народів Центральної та Східної Європи. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча (Чернівці 22-24 вересня 1998 р.). – Чернівці : Рута, 2000. – С. 128-132.
12. Вєтров Р.І. Політичні партії України на початку XX ст. (1900-1925) / Р.І. Вєтров. – Дніпродзержинськ : Поліграфіст, 1997. – 112 с.
13. Висоцький О. Українські соціал-демократи та есери: досвід перемог та поразок / О. Висоцький. – К. : Основні цінності, 2004. – 272 с.
14. Голуб А.І. Українська соціал-демократія і міжнародний соціалізм: сторінки політичної історії (кінець XIX – перша чверть XX століття) / А.І. Голуб. – Дніпропетровськ : ДДУ, 1998. – 92 с.
15. Дорошенко Д. З історії української політичної думки за часів світової війни / Д. Дорошенко. – Прага, 1936. – 99 с.
16. Зеленюк І.С. 1917 рік на Поділлі / І.С. Зеленюк. – Львів : Каменяр, 1966. – 166 с.

17. Любченко В.Б. Теоретична та практична діяльність російських націоналістичних організацій / В.Б. Любченко // Укр. істор. журн. – 1996. – №2. – С. 55-64.
18. Нариси історії Вінницької обласної партійної організації. – Одеса : Маяк, 1980. – 343 с.
19. Нариси історії Хмельницької обласної партійної організації. – Львів : Каменяр, 1972. – 372 с.
20. Павко А.І. Політичні партії, організації в Україні: кін. XIX – поч. XX ст.: зародження, еволюція. діяльність, історична доля / А.І. Павко. – К. : Либідь 1999. – 247 с.
21. Шандра В.С. Генерал губернаторства в Україні: XIX – початок XX ст. / В.С. Шандра. – К. : НАН України, Інститут історії України, 2005. – 427 с.

The article deals with the political parties in Podilska province during the First World War. It is noted that the skirts, because of its frontline status, as well as a large number of military, was under the watchful eye of the police department. This was manifested in virtually forced the evacuation of politically active people in the rear region of the province or the interior of Ukraine, which accordingly complicates the work of political parties author emphasizes the political parties of different spectrum.

Key words: political party proclamation, underground activity, Podolia, propaganda, agitation.

Отримано: 24.11.2016 р.

УДК 070.482:378.4(477.43/44)КПДУУ

В. Р. Адамський
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

УНІВЕРСИТЕТСЬКА ТЕМА НА СТОРІНКАХ ГАЗЕТИ «ГОЛОС ПОДОЛЬСКОЙ ЦЕРКВИ»

У статті проаналізовано інформативні повідомлення, замітки, статті, оголошення, опубліковані на сторінках органу Подільського духовенства та мирян «Голос Подольской церкви», в яких висвітлюються різні аспекти, дотичні до заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету. Підкреслено, що більшість матеріалів присвячена висвітленню низки проблемних питань, пов'язаних із відкриттям у структурі вищого навчального закладу богословського факультету. Досить ґрунтовно висвітлено засідання Кам'янець-Подільської міської думи, на якому розглядалося університетське питання. Подано до загального ознайомлення записку Міністра ісповідань про богословські факультети, проект зразкового навчального плану, розробленого представниками професорсько-викладацької корпорації Київської духовної академії та кошторис на утримання теологічного підрозділу на перше півріччя 1918/19 навчального року. У контексті цієї теми проаналізовано історичну довідку за підписом київського богослова щодо місця богослов'я в системі навчального процесу в університетах Російської імперії з кінця XVIII – до початку XX століття.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський державний український університет, міська дума, богословський факультет, студенти, реформа духовної вищої освіти, навчальний план, університетська реформа.

У добу гетьманату П. Скоропадського в Кам'янці-Подільському виходило чимало різножанрових часописів, які з різних позицій висвітлювали події, що відносилися як до загальноукраїнського інформаційного контексту, так і місцевого життя. Губернську періодику цього періоду за комплексом виконуваних завдань дослідни-

 © В. Р. Адамський, 2017